

Окреслення дієслівних словосполучень як чинника творення ідіостилю (на творах Матіос, Забужко, Костенко)

М.В. Яромлінська

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Paper received 23.10.15; Accepted for publication 30.11.15.

Анотація. У статті розглянуто дієслівні словосполучення, які обтяжуються різноманітними функціями в якості розрізнявальних ознак ідіостилю, а також переосмислені дієслівні словосполучення-тропи. Окреслено дієслівні словосполучення як чинника творення ідіостилю автора. Лінгвістичне опрацювання творів О. Забужко, Л. Костенко, М. Матіос має вибіркочу природу, що дає підстави вважати проблему комплексного аналізу лексиконів письменниць, зокрема й створення словників авторської мови, відкритою.

Ключові слова: дієслівні словосполучення, дієслівні присудкові конструкції, мовні універсалії, модальність, комунікативні універсалії

Актуальність статті зумовлена загальною спрямованістю сучасних українських мовознавчих лінгвістичних досліджень на різноаспектне вивчення ідіостилю мовної особистості, зокрема й на матеріалі художніх текстів, з метою визначення всіх чинників його творення та їх подальшої параметризації й систематизації.

Метою статті є окреслити дієслівні словосполучення як чинника творення ідіостилю автора.

Об'єктом дослідження є синтаксичні одиниці художнього тексту як чинники його стилістики в аспектах утілення авторського задуму та комунікативної здатності літературно-творчого мовлення, а **предметом** – дієслівні словосполучення предикативного типу в ідіостилі автора.

Матеріалом дослідження слугували прозові тексти сучасних українських письменниць: О. Забужко («Казка про калинову сопілку», «Інопланетянка» та ін.), Л. Костенко («Записки українського самашедшого»), М. Матіос («Юр'яна і Довгопол»).

Наукова новизна статті полягає в тому, що дієслівні словосполучення як чинник творення ідіостилю (глибинні текстотвірні домінанти і константи певного автора – за В.В. Виноградовим [1, с.1]) з метою їх подальшої параметризації та систематизації в словниках різного призначення на матеріалі творчості зазначених письменниць вивчаються вперше. Лінгвістичне опрацювання творів О. Забужко, Л. Костенко, М. Матіос має вибіркочу природу, що дає підстави вважати проблему комплексного аналізу лексиконів письменниць, зокрема й створення словників авторської мови, відкритою.

У мовознавстві чинного етапу робляться спроби виявити чіткі параметри, якими можна описати лінгвістичний об'єкт, у тому числі й ідіолект, як параметризовану мову письменників [М. Алефіренко, Н. Бойко, Л. Гливінська, М. Голянич, Н. Дарчук та ін.]. За визначенням Ю. Караулова, параметризація – «це прагнення сучасної науки про мову подати у формі словника різні, а в ідеалі – всі результати лінгвістичних студій, тобто ословничування лінгвістичних описів» [5, с. 8].

Попри численні спроби дослідити словосполучення як синтаксичну одиницю (О.І. Ахманова, Ф.І. Буслаєв, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, І. Кучеренко, О.С. Мельничук, О.М. Пешковський, В.І. Сухотін, М.М. Прокопович, Г.М. Удовиченко, О.О. Шахматов, К.Ф. Шульжук, В.Н. Ярцева та ін.), значна кіль-

кість теоретичних питань залишається недостатньо осмисленими. До таких, зокрема, належить функціональна типологія словосполучень, яка розробляється у межах функціональної лінгвістики як новітнього розділу мовознавства (І.Р. Вихованець). На думку вченого, «функціональність» пронизує всю синтаксичну систему й мовленнєву діяльність, забезпечує «єдиний функціональний критерій для визначення статусу синтаксичних одиниць, граматичних засобів» [2, с.14].

Дієслівні словосполучення – це одна з частотних форм предикативної структури як ядерного смислового комплексу речення. За традиційних підходів до аналізу синтаксичних одиниць розрізняються такі дієслівні присудкові конструкції [4, с.28]: 1) допоміжне слово + дієслово зв'язка + предикативний член: «*Ти повинна написати книжку*» (О. Забужко); «*Хотіла видіти її газдування*» (М. Матіос); «*Ми ж її передоручили будувати чужим*» (Л. Костенко);

2) допоміжне слово + перший інфінітив + другий інфінітив: «*Не можу ж я йому заборонити дружити з Борькою*» (Л. Костенко); «*А він не хоче потерпіти не вбивати*» (О. Забужко); «*Кажуть зупинитися вбивати*» (М. Матіос);

3) дієслівна зв'язка + предикативний член + допоміжний інфінітив: «*сам свекор Кирило, м'який серцем, але скупий язиком, був змушений втрутитися в справу*» (М. Матіос); «*Я був готовий повернутися до нього тільки спиною*» (Л. Костенко); «*на те Марія й сама ладна була з останніх жил тягтися*» (О. Забужко).

Натомість у комунікативному синтаксисі в дієслівних словосполученнях предикативного типу наперед виступає семантичний складник як прояв мовної картини світу автора й інструмент досягнення в тексті певних прагматичних цілей. Такі словосполучення повноцінно відтворюють специфіку світобачення у параметрах реального та ірреального: дійсного, можливого, бажаного, належного (чи навпаки), пов'язані з істинністю повідомлення. Це повною мірою стосується дієслівних словосполучень, в яких стрижневим словом є модальні дієслова на означення різних форм волевиявлення (*хотіти, бажати, прагнути, мусити, просити*). Крім того, при аналізі дієслівних словосполучень з інфінітивним додатком актуалізується семантика реальної здатності (могти + інф., вміти+ інф. тощо), очевидності, можливості чи вірогідності (напр., *якби могла втекти, ніби почав боронитися*) тощо. А.Загнітко виділяє чотири семантичних різновиди дієслівних слово-

сполучень, які вказують на: 1) бажан-ня, прагнення суб'єкта виконати дію; 2) домовленість, зобов'язання, намір виконати дію; 3) сприяння або перешкоду дії; 4) небажання виконати дію або уникнення дії [4, с. 36].

З одного боку, досліджуваний тип словосполучень належить до мовних універсалій, якщо на семантичному рівні вони зберігають загальнонавживані значення (напр.: *він хотів вже йти*; *Юряна хотіла передихнути*; О. Забужко: «*В чому полягав модерний український проект і чи вдалося нам його реалізувати?*»; «*Душа моя чує, що прийде мені про сєе все на Україні реферати писати і читати*»; «*Цю книжку можна вважати заключною частиною мєєї «дослідницької трилогії*»; «*Це можна називати «ідеєю», «міфом» а чи «вірою»*). Водночас частотне вживання у художньому мовленні наділяє ці словосполучення своєрідним тропеїчним потенціалом. Як прийом збагачення й увиразнення поезики на сутнісному рівні накопичення дієслівних словосполучень виокремленого типу реалізує свій потенціал дискурсивно. Його вплив позначається на сприйнятті тексту в цілому, підтверджується або спростовується порівнянням й зіставленням з іншими текстами автора або інших митців (на основі тематичної, жанрової тощо спорідненості). За такого підходу, читачем образ літературного персонажа декодується завдяки постійним «хочу» чи «повинен», тобто істинного, природного чи нав'язаного певною системою цінностей.

А скажімо, словосполучення типу «*можна вважати*», «*можна оцінити*», «*можна сказати*», «*можна вбачати*» тощо фіксують прагнення автора скеровувати сприйняття читача, спрямовувати його до бажаних комунікативних цілей, даючи певні дороговкази. Цілями такої комунікативної діяльності, де інструментом виступають відповідні дієслівні словосполучення, можуть бути бажані іміджеві ефекти само презентації, прагнення сформувати певні суспільні цінності чи навіть зреалізувати якусь власну роль місіонера вищих цінностей, підштовхнути до певних учинків тощо.

Аналіз дієслівних словосполучень такого типу, крім іншого, дає багатий емпіричний матеріал і для психіатричних узагальнень щодо специфіки авторського світосприйняття за шкалою *темний – світлий* текст (за Беляніним): Читаємо в О. Забужко : «...*ніхто вже не ризикне назвати нас культурною нацією*»; «*Якось я мала необережність обмовитися на пресконференції, що мої «Дівчатка» ведуть свій «літературний родовід» від одного епізоду з «Приязні» Лесі Українки*»; «*Мені ще пощастило застати її живі уламки — і не тільки ті, що їх розкидало кількома еміграційними хвилями «по чужих країнах*»; «*на мить забиває дух — доторком до якоїсь іншої, нетушешньої й недосяжної естетики, котра мимохіть і тебе змушує випростувати плечі й підносити голову....*»; «*Храмовою проституткою — от ким я мусила бути в попередньому житті...*»; «*у власних творах раз у раз продовжую наитовхуватись на «підводні» від неї імпульси*» тощо.

Читаємо в Л. Костенко: «*Я хотів би думати в хору сторону*»; «*наступне століття може піти під знаком культури смерті*»; «*рік Змії може піти під знаком Скаженої Корови*»; «*Я вже починаю боятися наступного дня, бо він може бути ще гірший. Або*

його може не бути взагалі»; «*вона... не може переварити цей інформаційний коктейль і просто кричить*» тощо.

До прикладів із прози О. Забужко додамо приклади з творів М. Матіос: про болючий спомин – «*хотілося вирвати жало з власними кістками й м'ясом*»; погляд – «*подивився так, наче хотів спаралізувати*»; «*Довгопол дивився так, ніби вона хотіла запалити сільраду*»; лікарів – «*Якось вони там уміли чимось закривати ту браму, звідки просилися на світ Божий діти*»; відчуття – «*можє розгорітися велика біда*»; «*Гризоти мало бути ціла могила*»; про Юр'яну «*знає плодити — хай знає здихати*» тощо.

Приклади із «Записок українського самашедшого» Л. Костенко: «*кожен обіцяє розпочати справу з нуля*»; «*Ще б мені не вистачало крокувати під червоними прапорами*»; «*почали курсувати чутки про її арешт*», «*щомиті вас можуть підсмажити*», «*Її почали викликати в прокуратуру, інкримінувати ретроспективні гріхи*»; «*Я громовідвід, у який має вдарили ця блискавка*»; «*Такий-то пан зволив віднести такого-то високостойного пана до класу земноводних і виявив бажання відкоригувати ту частину його тіла, яка не відповідає Божому задуму*»; «*я можу говорити виключно мовою комп'ютерних програм*»; «...*всі гарні порядні люди у цій частині світу завжди мусили жити абияк, задурені черговою владою, черговим режимом*» тощо. Сам характер такого преосмислення також є підставою для наукових розвідок, спрямованих на вивчення ідіостилу.

З іншого боку, ці дієслівні словосполучення слугують важливим чинником комунікативної природи тексту й здатні вести за собою читача, керувати його увагою, маркувати ядерні смисли, рольові втілення, структурувати поверхневий і глибинний шари подієвості, творити хронотоп реального та уявного тощо.

Дієслівні словосполучення, в яких стрижневим словом є дієслово на означення певних модальностей (бажати, бути здатним на щось, бути ймовірним, мусити, просити тощо), частотно представлені в творчості кожної з письменниць і є важливим інструментом кожного ідіостилу. Нами були досліджені групи дієслівних словосполучень, які вказують на бажання дії, реальну здатність її втілити, вірогідність здійснення (умовність, бажаність) дії, належність (примус), прохання про дію.

Лінгвістичний аналіз оповідання М. Матіос «Юр'яна і Довгопол», навіть за поверхового статистичного опрацювання без комп'ютерних підрахунків, виявив такі приклади на означення бажання: «*хотілося вирвати жало з власними кістками й м'ясом*»; «*Я лиш хотів сказати*»; «*котрийсь із колядників хотів пирснути, але Граб люто подивився в його бік*»; «*ще й любку хочете собі знайти*»; «*Довгопол щось хотів відповісти*»; «*Юр'яні самій забалося послухати ті бесіди*»; «*Вона хотіла спасти її*»; «*Юр'яна хотіла передихнути*»; «*за поману хотіла зробити*»; «*хоче криком зробити*»; «*Але ви хотіли по правді знати*»; «*Вона хотіла спати... Боже, як вона хотіла спати*» тощо. Приклади показують, що дієслівні словосполучення зі стрижневим словом «хотіти» та його синонімами фіксують мотиваційні процеси, що усвідомлюються персонажем, незалежно від їхнього семанти-

чного втілення – загальноновживаного чи тропічного. Частотність цих словосполучень вказує, «на скільки жива» і «який рівень свободи має» внутрішня, природна людина кожного персонажа. Водночас вона маркує й пріоритетність задоволення «хотінь» та бажань і в авторській картині світу. Стає зрозумілим: це лише базовий рівень потреб виживання й фізіологічної функціональності, чи це потреби вищого порядку.

Читаємо в Л. Костенко: «**хотілося** якось незвичайно зустріти Міленіум»; «**Хотіли** винайти цілком безневинний засіб проти мишей, а з пробірки вискочив смертоносний джін і вищирився на все людство»; «**мріяв піти в науку, але інститут змізернів**»; «**Я хочу займатися наукою, а мушу обслуговувати чийсь бізнес**»; «**Колись ми хотіли мати двійко дітей**»; «**Терпіти не можу сварок**» тощо. Конфлікт між *хочу* і *є* цілком очевидний. Як ознаку ідіолекту Л. Костенко можна визначити внутрішню конфліктність, яка вербалізується контрастивними модальностями предикативних структур.

Проза О. Забужко дає такі приклади: «**Ось цю-то Україну, яку ми втратили, мені й праглося в цій книжці — коли не реставрувати (це-бо завдання не на мізерні сили однієї людини!), то бодай означити зачерком, як на контурних мапах — обриси затонулого материка**»; «**Набридло. Абияк жити я більше не хочу**»; «**щоразу вона поривалася щось йому випінути, щось таки довести, щоб знав**»; «**хочу бути тою дівчиною з пісні — хочу, щоб то мене так любили, коли виросту!...**»; «**ніби власною слиною прагнув перелляти в дитину всю свою снагу**» тощо. Таке використання вказує на значну силу бажання й прагнення до чогось, на пристрасну вдачу. У цілому воно маркує високий рівень емотивності авторської манери письма.

Аналіз дієслівних словосполучень з семантикою реальної дії чи здатності дав змогу виявити їх значну повторюваність насамперед у прозі М. Матіос: «**інші чужі люди не могли перебити Святої Коляди**»; «**голос тазди скинувся занадто застережливо, щоб можна було його не послухати**»; «**Уласій ...не наважується спроводити її до худоби**»; «**довго збирається тут бути**»; «**Юр'яна навчилася якось не боятися Довгопола**»; «**Наразі ночами Юр'яна якось боялася брати губами Уласіве лице**»; «**сваритися не будемо**»; «**Що це зробили злі язика — також могла присягатися**»; «**Цього Юр'яна не знає й знати не буде, аби таки геть висох її мозок**»; «**З гарячості їй не дало дихати**»; «**коли я прийшла вам сказати «добраніч» і загасити каганець**»; «**Прийшла білити**»; «**сказав білити**»; «**боїться чути його... й говорити**

боїться»; «**нарадив їти до мене білити**»; «**сам сказав брати**»; «**Вона чула, що вже не може спинитися**»; «**Я прийшла просити за Уласія**»; «**Уласіха дуже робити вміє**»; «**Не можу дивитися на твою кров, Довгопол**»; «**Чому вони кажуть зупинитися. Зупинитися вбивати один одного**» тощо.

Вони надають авторській оповіді динамічності, реалізуються найчастіше двома сенсорними модальностями (аудіальною та кінестетичною), активно задіяні при характеристиках героїв і фіксують пріоритетність інформації про вчинки. Тому таку процесуальну насиченість можна вважати за ознаку ідіостилію М. Матіос. Це стосується й наведених нижче прикладів, з яких видно, що основне семантичне навантаження перебирає на себе модальне або фазисне дієслово.

Висновки. Дієслівні словосполучення як комунікативні універсалиї, що виокремлюються формально на лексикоцентричних засадах вивчення тексту, завдяки предикативній здатності й частотності використання формують ефекти семантичної надмірності. Вона слугує меті маркування й декодування важливих для авторської картини світу семантичних центрів. Дієслівні словосполучення обтяжуються різноманітними функціями в якості розрізнявальних ознак ідіостилію: забезпечують психологізм оповіді, подієвість, внутрішню конфліктність тощо. Так само й переосмислені дієслівні словосполучення-тропи, що виконують роль семантичних синонімів базових смислів, але урізноманітнюють авторську палітру модальними акцентами (приреченість, безвихідь, агресія тощо).

Дієслівні словосполучення обох типів також забезпечують текстову здатність керувати інтерпретаційною діяльністю читача, сприйняття якого скеровується у певному напрямі. Це дає змогу при аналізі виявляти авторські прагматичні цілі, що закладаються в текст.

Перспективи дослідження дієслівних словосполучень предикативного типу вбачаємо в різноаспектній параметризації та систематизації в словниках художнього мовлення сучасних українських поетів і прозаїків, зокрема інтегрованих словниках, які містять граматичну, лексико-семантичну, синтаксичну та стилістичну інформацію. Ця інформація є важливою для різновекторних досліджень лексичного фонду української поетичної мови в його статичній та динамічній, адже потреба в точних функціональних характеристиках мовних одиниць в різних стилях та жанрах гостро відчувалася в останні десятиліття фахівцями ряду галузей, що мають справу з комп'ютерним аналізом текстів, з укладанням навчальних словників, з теорією та практикою функціонування мови [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М.: 1963.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / АН України, Ін-т укр. мови; відп. ред. К. Городенська / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Дарчук Н.П., Лангенбах М.О. Електронний словник як дослідницька база даних (на прикладі електронного словника мови Тараса Шевченка) / Н.П. Дарчук, М.О. Лангенбах // Мовні і концептуальні картини світу. Вип.50.Ч.1. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014 – С. 442-447.
4. Загнітко А.П. Український синтаксис: теоретико-практичний аспект. / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 137 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – 4 изд. стереотип. – М.: УРСС, 2004. – 264 с.
6. Мельничук О.С. Словосполучення / О.С.Мельничук // Сучасна українська літературна мова. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 51-117.
7. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. Монографія / М.В. Мірченко. – Луцьк: Вежа, 2004. – 393 с.

8. Піскун Г.О. Складний присудок і його структурні типи // Синтаксична будова української мови / Ред. кол. М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 5-29.
9. Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові : монографія / Г.М. Удовиченко. – К. : Наук. думка, 1968. – 288 с.
10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник / К.Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

REFERENCES

1. Vinogradov, V.V. Stylistics. The theory of poetic language. Poetics / V.V. Vinogradov. – M.: 1963.
2. Vykhovanets, I.R. Essays on functional syntax Ukrainian language / NAS of Ukraine, Inst. of Ukrainian language; K. Horodenska ed. / I.R. Vykhovanets. – K.: Scientific opinion, 1992. – 224 p.
3. Darchuk, N.P., Lanhenbah, N.A. Electronic Dictionary as a research database (for example, an electronic language dictionary Shevchenko) / N.P. Darchuk, M.O. Lanhenbah // Language and conceptual world view. Is. 50. Part. 1. – K.: CUP "Kyiv University", 2014. – P. 442-447.
4. Zahnitko, A.P. Ukrainian syntax: theoretical and practical aspects. / A.P. Zahnitko. – Donetsk: Donetsk National University, 2009. – 137 p.
5. Karaulov, J.N. English language and personality *языковaya* / J.N. Karaulov. – 4th ed. – M.: URSS, 2004. – 264 p.
6. Melnychuk, O.S. Phrases / O.S. Melnychuk // Modern Ukrainian literary language. – K.: Scientific opinion, 1972. – P. 51-117.
7. Mirchenko, M.V. The structure of syntactic categories. Monograph / M.V. Mirchenko. – Luck Tower, 2004. – 393 p.
8. Піскун Г.О. Складний присудок і його структурні типи // Синтаксична будова української мови / Ред. кол. М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 5-29.
8. Piskun, G.O. Compiled predicate and its structural types // syntactic structure of Ukrainian / ed. M.A. Zhovtobryukh et al. – K.: Scientific opinion, 1975. – P. 5-29.
9. Udovychenko, G.M. The phrase in modern Ukrainian literary language: monograph / G.M. Udovychenko. – K.: Scientific opinion, 1968. – 288 p.
10. Shulzhuk, K.F. Syntax Ukrainian language: textbook / K. Shulzhuk. – K: Publishing Center "Academy", 2004. – 408 p.

Lineation of verbal combinations of words as factor of creation of idiostyle (on works of Matios, Zabuzhko, Kostenko)

M. V. Yarmolinska

Abstract. Verbal combinations of words, which are encumbered with various functions in quality selected signs of idiostyle, are considered in the article, and also verbal combinations-tropes grounded. Verbal word-combinations are outlined as a factor of creation of idiostyle author. Linguistic working of works of O. Zabuzhko, L. Kostenko, M. Matios has selective nature that grounds to count the problem of complex analysis of lexicons of authoresses, in particular and creation of dictionaries of authorial language is open.

Keyword: *verb phrase, verbal predicate constructions, linguistic universals, modalities, communicative universals*